

І. Є. Словська

доктор юридичних наук, доцент,
помічник-консультант народного депутата України
Апарат Верховної Ради України

КОНФЛІКТИ В СИСТЕМІ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ – ІНТЕГРАЛЬНИЙ ПОКАЗНИК МОТИВАЦІЇ ПРАВОПОРУШЕНЬ

У статті проаналізовано конфлікти в системі конституційного ладу як фактори нестабільності, протистояння й мотивацію правопорушень. Конфлікти породжують правовий нігілізм, скепсис, інфантилізм та відверте зловживання повноваженнями. Засобами впливу на конституційно-конфліктний процес є проведення політичних переговорів та консультацій, політичне посередництво, державно-правовий експеримент, референдум, дострокове припинення повноважень державних інституцій, чітке вироблення ідеології державотворення при проведенні конституційної реформи тощо.

Ключові слова: конфлікт, закон, право, конституційний лад, потреби особи, правопорушення.

Стабільність конституційного ладу не може бути забезпечена без усунення конфліктних ситуацій між суб'єктами правовідносин. Поглиблене вивчення об'єктивної й суб'єктивної сфери скоєних суспільно небезпечних діянь сприятиме аналізу специфіки потреб індивіда, методів обрання ним цілей та засобів їх задоволення, а також деформацій у функціонуванні інститутів держави й суспільства. Пошук адекватних відповідей на системні конституційні кризи, що неодноразово мають місце за роки становлення української державності, актуалізує дослідження причин їх виникнення та наслідків для правової системи. Формування державної політики з метою своєчасного реагування на небезпечні виклики спроможне подолати значну кількість дестабілізуючих факторів і запобігти правопорушенням не лише в конституційно-правовій сфері, а й кримінальному середовищі та господарському секторі.

У ході дослідження використано праці таких авторів, як: М. О. Баймуратов, Ю. Г. Барабаш, О. В. Батанов, С. Т. Золян, А. А. Єзеров, В. М. Кривцова, В. Н. Кудрявцев, Ю. С. Шемшученко та ін.

Теоретичні і прикладні спроби розв'язати конфліктні ситуації конституційного характеру варто пов'язувати не лише з дефектами правової системи в цілому, але й реалізацією приватної мотивації учасників суспільних відносин. Будучи похідними від соціальних цінностей, які існують у суспільстві, потреби не втрачають особистісного характеру. Отже, подвійна детермінація людської поведінки, спрямованої на задоволення потреб, має особистісний і соціальний сенс. Важливо з'ясувати взаємозв'язок потреб людини з виникненням кон-

фліктів політичного характеру і вплив таких суперечностей на порушення закону.

Мета статті – дослідити взаємозумовленість потреб людини, конфліктів у системі конституційного ладу і вчинення правопорушень.

Серед пріоритетних факторів порушень цілісності конституційного ладу виділяють наявність конфліктів як результату реалізації суперечливих інтересів. Потреби виражають внутрішнє середовище особи. Вони (певною мірою умовно) поділяються на природні – їх часом називають елементарними, наприклад, безпека і життя, і соціальні, похідні від системи соціально значимих цінностей. Проте навіть природні потреби від початку чи досить швидко набувають соціальних характеристик. Потреби виражають не лише зовнішнє, але й внутрішнє середовище, зумовлюючи зацікавленість індивіда в певних формах соціальної поведінки.

Неоднорідність соціальних позицій і правових статусів зумовлюють неоднорідність у характері та ступені задоволення потреб. Суспільство рівних потреб – утопія [13, с. 333–335], адже постійно відбувається боротьба за владу, можливість розробки й прийняття рішень. Виникають суперечності між суб'єктами через несумісність інтересів, які можуть перерости в конфлікти під впливом різних психологічних чинників. Тобто суперечності й конфлікти – споріднені поняття, з яких перша дефініція позначає статичний, перехідний до конфліктного, а друга – динамічний аспект явища. При цьому динаміка значною мірою залежить від стратегії поведінки учасників – співпраця, компроміс, суперництво, поступливість, уникнення [7, с. 142; 15, с. 335]. Якщо суб'єкти конфлікту протидіють, але не переживають при цьому негативних емоцій (наприклад, у процесі дискусії), або,

навпаки, переживають негативні емоції, але зовнішньо не проявляють їх, не протидіють один одному, то такі ситуації є передконфліктними [1, с. 81].

Усвідомлення сторонами наявності суспільно-політичної конфронтації має бути об'єктивізоване через активні дії чи бездіяльність, формами яких є: ігнорування рішень, прийнятих одним владним суб'єктом, з боку іншого; ухвалення владними суб'єктами протилежних рішень; видання владними суб'єктами актів, а також здійснення недержавними інституціями дій, які явно суперечать конституційному законодавству; неможливість продовження функціонування державної інституції через неспроможність владних суб'єктів сформувати її персональний склад [10, с. 101; 3, с. 31].

Обмеженість авторитету, престижу, території, суверенітету, певного процесу, компетенції органів держави тощо як об'єктів конфлікту призводить до прагнення сторін досягнути бажаного за рахунок інтересів один одного. Зазначимо, що серед об'єктів конституційних конфліктів можуть бути цінності матеріального, соціального, духовного характеру. Отже, об'єкт конституційного конфлікту не завжди має конституційно-правовий, або взагалі правовий, характер. Об'єктом можуть бути будь-які дефіцитні ресурси та прагнення контролю над ними або певні статуси, на які спрямовані дії сторін конфлікту.

Зазвичай досягнення базуються на владних повноваженнях чи інших засобах впливу суб'єктів (народу, територіальної громади, органів публічної влади), які уможливають контроль і спрямування поведінки іншої сторони. Дії суб'єктів навколо зазначеного об'єкта (предмет конфлікту) становлять фактичні відносини проблеми, проявом якої є безпосередньо конфлікт [8, с. 78–85; 9, с. 97; 5, с. 10; 12, с. 695]. Причому найбільш поширеним у таких комбінаціях є варіант, коли конфлікт виникає між політичними партіями і державою в особі її органів чи посадових осіб або між групами людей, об'єднаними за національно-етнічною ознакою, та владними інституціями. Ще одним варіантом є конфронтація між державою та територіальним суб'єктом унаслідок прагнення останнього змінити свій політико-правовий статус [3, с. 29–30].

Будь-які системні суперечності в конституційній сфері є юридичними, оскільки пов'язані з правовідносинами сторін і, відповідно, тягнуть юридичні наслідки [5, с. 9]. Таке інституційно нормативізоване протистояння викликане протилежністю соціально-правових інтересів чи різним ставленням до норм права й цінностей суспільного життя [11, с. 5], різночитанням правової регламентації суспільних відносин, абстрактності та некоректності конституційних приписів і формулювань. Не випадково саме суперечності між нормами в конститу-

ційному праві називають конституційними колізіями, наслідком яких є конституційні кризи, небажані для будь-якої влади [16, с. 447] і для вирішення яких застосовують специфічні конституційні процедури [14, с. 146–153].

Гостра форма відкритого протистояння (конфронтація) між декількома владними інститутами, владним інститутом (інститутами) та інститутами суспільства, соціальними спільнотами у зв'язку із заподіянням шкоди (чи наявністю такої загрози) авторитету влади, порушенням нормального функціонування державного механізму, суттєвим відхиленням у діях (актах) від існуючої конституційної системи організації публічної влади, ухваленням рішень із порушенням процедури, прагненням суб'єктів політики, не наділених державно-владними повноваженнями, розширити (змінити) свій політико-правовий статус набуває ознак державно-правового конфлікту [2, с. 6].

Рівень конституційного конфлікту визначається його масштабністю: від того, чи існує конституційний конфлікт на загальнодержавному, регіональному чи місцевому рівнях, і залежить його віднесення до певної категорії – конфлікту мікро-, мезо- та макрорівня. Конфлікту не є сталими: конституційні конфлікту мезорівня можуть перерости на макрорівневі у разі, якщо набувають множинного характеру – в такому випадку зростають і коло суб'єктів, втягнутих до конфлікту, і соціально-політичні наслідки їх конфліктних дій [5, с. 11].

Специфічними функціями конституційного конфлікту є: відбиття деформації правової дійсності; сприяння виявленню "прогалин" у законодавстві та невідповідності деяких норм права реальній дійсності; корегування впливу на стан правової реальності у двох протилежних напрямках – стимулювання змін правової дійсності та гальмування і деформація правового простору й чинних правовідносин. Отже, впливаючи як негативно, так і позитивно на процес зміни правової дійсності, конфлікт може призвести до ліквідації чи дисфункцій державно-правових інститутів, або, навпаки, їх перетворення, вдосконалення чи конструктивного оновлення законодавства [11, с. 8–9].

Демократичні держави відкрито визнають конфлікт інтересів у боротьбі за владу, що є проявом "правового громадянського стану". Нестабільність державно-правових інститутів є перманентним явищем, яке породжує можливість використовувати конфлікт як засіб самовдосконалення, еволюції на певній історичній фазі суспільного розвитку [4, с. 33]. Здійснення регуляторного впливу на конституційно-конфліктний процес має на меті переведення його в рідше раціональної діяльності та взаємодії суб'єктів конституційно-правових відносин; здійснення впливу на конфліктну поведінку з метою досягнення бажаних результатів;

обмеження протидіювання рамками конституційного законодавства й уникнення таким способом правопорушень.

Засоби впливу на конституційно-конфліктний процес можна умовно поділити на три групи: соціологічні, політологічні та юридичні, які на практиці вживаються системно та нероздільно. Серед соціологічних засобів виділяють: прогнозування конституційних конфліктів (обґрунтоване припущення щодо можливого виникнення, розвитку і результатів) та запобігання (діяльність, спрямована на недопущення виникнення або зведення до мінімуму можливості виникнення конфліктів, їх руйнівного впливу). Політологічні засоби впливу включають проведення громадських слухань, політичних переговорів та консультацій, політичне посередництво тощо. Блок юридичних засобів впливу на конституційно-конфліктний процес становлять узгодження нормативно-правових актів та дій суб'єктів конституційних правовідносин, а також функціонування інститутів правосуддя [6, с. 192–193].

Серед форм запобігання конфліктним протистоянням у владному середовищі, які не потребують спеціального закріплення в конституційному законодавстві, виділяють також державно-правовий експеримент і чітке вироблення ідеології державотворення при проведенні конституційної реформи [2, с. 21–22]. Приєднуємося до думки науковців, що боротьба за стабільність конституційного ладу повинна бути сконцентрована не на практично нездійсненному прагненні залишити текст Конституції незмінним, а на захисті її ключових положень, що становлять засади конституційного ладу, та збереженні за їх допомогою конституційної наступності при намаганні змінити в повному обсязі Основний Закон [2, с. 19].

Крім того, є всі підстави виокремлювати в системі форм урегулювання (запобігання) конфліктів референдум як крайній найбільш ефективний, у тому числі з погляду легітимності, спосіб урегулювання політичних суперечностей. Суттєве значення в механізмі врегулювання посідає така форма, як дострокове припинення повноважень органів публічної влади (перепризначення, дострокові вибори) [3, с. 366–368, 370].

Суперечності, які не можуть бути усунуті цивілізованим правовим шляхом, призводять до порушень правової системи, деформації поведінки учасників суспільних відносин. Формами патології конституційно-правової активності є правовий нігілізм, скепсис, інфантилізм, порушення виборчого законодавства, відверте зловживання повноваженнями тощо, носіями яких є як звичайні громадяни, так і посадові особи, державні інституції. Класичними прикладами конституційної цинічності є ситуації з діяльністю колишніх судді Львівського апеляційного суду І. Зварича і народного депутата України В. Лозинського. У зазначе-

них випадках ідеться як про кримінальні правопорушення, так і про нехтування конституційними та соціальними цінностями: людина, її права й свободи, справедливість, правосуддя.

Наслідком конфліктів у системі конституційного ладу є повне або часткове відчуження народу від влади, її окремих інститутів. Крайньою формою обурення можуть стати бунти, революції, державні перевороти, які матимуть уже не еволюційний характер, з кардинальними змінами політично владарюючих еліт та конституційного законодавства [12, с. 697–698].

Доводиться констатувати, що зростання "конфліктів інтересів" у державних інституціях української влади свідчать не тільки про політичну дихотомію – "демократія проти номенклатури", а й незавершеність політичної структуризації суспільства, реконструкцію діючих політичних статусів, неоптимальний розподіл компетенцій, наявну корумпованість влади й бізнесу, слабе врахування культурно-етнічного й релігійного чинників у політиці. Оптимальність же зв'язку між політичною владою й державним управлінням виявляється в змісті функцій та дієздатності політико-правових інститутів зберігати соціальну стабільність й конституційний порядок [11, с. 10–11].

Висновки. Зміна стереотипів поведінки суб'єктів конституційних правовідносин унаслідок наявних конфліктів у системі конституційного ладу і, у свою чергу, поява таких суперечностей і криз з причини порушень усталеної практики зумовлюють дестабілізуючі тенденції розвитку вітчизняної державності. Завданням державної влади на сучасному етапі є усунення явних проблем, що загрожують константі базових складових державного механізму й громадянського суспільства.

Список використаної літератури

1. Анцупов А. Я. Конфликтология : учебник / А. Я. Анцупов, А. И. Шипилов. – Москва : ЮНИТИ, 2002. – 551 с.
2. Барабаш Ю. Г. Державно-правові конфлікти на сучасному етапі державотворення: конституційно-правовий аспект : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 / Ю. Г. Барабаш. – Харків, 2009. – 36 с.
3. Барабаш Ю. Г. Державно-правові конфлікти на сучасному етапі державотворення: конституційно-правовий аспект : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 / Барабаш Юрій Григорович. – Харків, 2009. – 415 с.
4. Брацлавська В. Я. Соціальні конфлікти в суспільстві / В. Я. Брацлавська // Бюлетень національної служби посередництва і примирення. – 2003. – № 1. – С. 3–38.
5. Єзеров А. А. Конституційний конфлікт як феномен та процес в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / А. А. Єзеров. – Одеса, 2007. – 20 с.

6. Єзеров А. А. Конституційний конфлікт як феномен та процес в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Єзеров Альберт Анатолійович. – Одеса, 2007. – 227 с.
7. Желтухин А. И. Социологическая концепция конфликта / А. И. Желтухин // СОЦИС. – 1994. – № 4. – С. 140–144.
8. Здравомыслов А. Г. Социология конфликта / А. Г. Здравомыслов. – Москва : Аспект Пресс, 1996. – 317 с.
9. Золян С. Т. Проблема и конфликт (опыт логико-семантического анализа) / С. Т. Золян // ПОЛИС. – 1996. – № 4. – С. 96–105.
10. Клімова Г. Юридичний конфлікт: причини і сутність / Г. Клімова // Вісник Академії правових наук України. – 2002. – № 1 (28). – С. 99–105.
11. Кривцова В. М. Юридичний конфлікт як феномен правової дійсності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 / В. М. Кривцова. – Харків, 2004. – 18 с.
12. Курс конституционного права Украины : учебник / под ред. М. А. Баймуратова, А. В. Батанова. – Сумы : Университетская книга, 2012. – Т. 2. Конституционный строй Украины. – 800 с.
13. Курс советской криминологии: Предмет. Методология. Преступность и ее причины. Преступник / под ред. В. Н. Кудрявцева. – Москва : Юрид. лит., 1985. – 416 с.
14. Основы конфликтологии / под ред. В. Н. Кудрявцева. – Москва : Юрист, 1997. – 200 с.
15. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – Київ : Укр. енцикл., 1998. – Т. 3: К-М. – 2001. – 792 с.
16. Юридическая энциклопедия / отв. ред. Б. Н. Топорнин. – Москва : Юрист, 2001. – 1272 с.

Стаття надійшла до редакції 19.03.2015.

Словская И. Е. Конфликты в системе конституционного строя – интегральный показатель мотивации правонарушений

В статье анализируются конфликты в системе конституционного строя как факторы нестабильности, противостояния и мотивация правонарушений. Конфликты порождают правовой нигилизм, скепсис, инфантилизм и откровенное злоупотребление полномочиями. Средствами воздействия на конституционно-конфликтный процесс являются проведение политических переговоров и консультаций, политическое посредничество, государственно-правовой эксперимент, референдум, досрочное прекращение полномочий государственных институтов, четкая выработка идеологии государства при проведении конституционной реформы.

Ключевые слова: конфликт, закон, право, конституционный строй, потребности лица, правонарушения.

Slovska I. Conflicts in the system of the constitutional order – the integrated indicator of the motivation of offences

Among the priorities to violations of the integrity of the constitutional system distinguish the presence of conflict as a result of the implementation of conflicting interests. The limitations of the authority, prestige, territory, sovereignty, specific process, the competence of state bodies, etc. as objects of conflict leads to the desire of the parties to achieve the desired at the expense of the interests of each other. Priority is based on power, or other means of exposure of subjects (people, territorial communities, public authorities) that make possible the control and direction of the behavior of the other party.

Any systemic contradictions in the constitutional sphere is a legal, because it involves the legal relations of the parties and, accordingly, entail legal consequences. The constitutional level of conflict is determined by the scale: whether there is a conflict on a national, regional or local levels, and determine its assignment to a certain category – conflict micro-, meso- and macrolevel. Specific functions of the constitutional conflict is: a reflection of the deformation of legal reality; facilitating the identification of "gaps" in the legislation and inconsistencies of some law of reality; adjustment impact on the legal reality in two opposite directions – stimulation of changes of legal reality and deceleration and deformation of legal space and existing relationships.

Means of influencing constitutional conflict process is to conduct political negotiations and consultations, political mediation, state and legal experiment, the referendum, early termination of powers of state institutions, develop a clear ideology of the state in the constitutional reform.

Contradictions that cannot be resolved in a civilized and legal way, lead to violations of the legal system, the deformation behavior of participants of public relations. Forms of pathology of the constitutional-legal activity is legal nihilism, skepticism, infantilism, election law violations, blatant abuse of power, etc, which are the carriers of both ordinary citizens and officials, public institutions.

Key words: conflict, law, legislation, constitutional order, the needs of the person offences.